

על שפת הסוכה

בצל סוכתו של בעל "שפת אמת"

דברי הגותו של ר' יהודה אריה לייב מגור על עניני סוכות – בשנים: תרל"ב-תרס"ה – הגיעו אלינו בכמות מרובה. לכתחילה הם נאמרו בע"פ במסיבות החג ובסעודותיו והועלו אח"כ על הכתב ע"י האדמו"ר עצמו. מתוך הקשת המגוונת של הנושאים המתייחסים לימי "שובע שמחות" ("אל תקרי שובע אלא שבע, אלו שבע מצוות שבחג הסוכות: אתרוג, לולב, הדס, ערבה, סוכה, חגיגה ושמחה", שוח"ט ט"ז). באו להלן עיונים בענינה של הסוכה, הן בבחינת המקום, והן בבחינת הקבוע והארעי שבה, ובענינה של שמחת בית השואבה.

א. ענינה של הסוכה: בחינת המקום

שטח טריטוריאלי שיש בו קדושה אין לו התייחסות לעולמו הפרטי של האדם. ביתו, רשותו, חצרו וכו' הרי הם חולין, גם אם מעשיו בהם על טהרת הקודש. קדושה במקום תיתכן או במאמר פיו – נכסים של הקדש, וקדושתם יוצאת בפדיון, או במעגלי קדושת א"י, ירושלים, הר הבית וכו' וקדושתם עולמית. יוצא מכלל זה – בית דירה שאדם בונה לעצמו לשם מצות סוכה. "עצי סוכה אסורין כל שבעה" ושם שמים חל עליהם.¹ זוהי הטריטוריה היחידה בחייו הפרטיים של האדם, הקדושה בקדושת התורה.²

1. סוכה ט' ע"א. בהסבר מחלוקת הרמב"ם והרא"ש בקדושת דפנות הסוכה ראה חידושי ר' חיים הלוי פ"ח מהלכות סוכה. וראה שפ"א על מסכת סוכה דף ט', כשהעמיד את כל הדפנות ביחד. השווה מה שכתב המאירי בראש פרק ג' בסוכה בסוגיית סוכה גזולה: הסוכה אינו יוצא בגופה ובקרקע עולם הוא יושב. וראה מה שכתב לפרש דבריו במאירי הוצאת מכון התלמוד הישראלי השלם עמ' צ"ח הערה 30. בשאלה האם יש בסוכה דין קרקע דהיינו שחל עליה שם-שמים של חפצא של הסוכה דנו בבית בריסק, ראה "רשימות שעורים" לרי"ד סולובייצק על מסכת סוכה בדף ו', ס"ה, מדפי הספר. וע"ע "מקראי קודש" לרב פרנק סוכות א', עמוד א', על רצפת הסוכה. "פרי מגדים" או"ח סי' תרמ"ג מה שהביא מאליהו רבה סי' תרכ"ו "וראו שיהא גם למטה דפים מרוצף זכר לעננים. תנא דבי אליהו רבה עם "רמתיים צופים" עמ' 212 על נשיקת מחיצות הסוכה ורצפתה.

2. לשאלת ענינה של קדושה זו, כתשמישי מצוה או קדושה מהותית יותר, וכן לבעת היחס בין הסוכה לבין החלל שהיא יוצרת ראה שעורי הרב סולובייצק עמ' מ"ו. וע"ע אנציק. תלמודית: בית הכנסת, קדושתו.

אפשרות זו של תחימת מקום ע"י דפנות וקידושו, התבהרה לבעל "שפת אמת" ע"י הסמיכות בין יוהכ"פ לסוכות.³ הוא דן בדבר בשתי דרכים שהן אחת. יוהכ"פ עשה את ישראל בעבר, ועושה אותם בהווה, לבעלי תשובה. מיד עם רדת משה מההר ביוהכ"פ במתן השני, הקהיל את העם וצום על בניית המשכן, מקום מקודש לשכינה. בעקבות התנחומא (פקודי ו') ורש"י (שמות ל"ח כ"א) "משכן העדות, עדות לישראל שויתר להם הקב"ה על מעשה העגל" (וראה תנחומא פקודי י"א) כתב השפ"א: "במלאכת המשכן צוה הקב"ה, אחר יוהכ"פ, שהיה עדות שויתר להם על החטא", ומכאן העביר משוואה "כמו כן בכל שנה, הסוכה היא עדות על המחילה שביוהכ"פ, שהרי חל שם שמים על הסוכה כעין שהשרה שכינתו ביניהם במשכן"⁴ (עמ' 238 וראה עוד בעמ' 204).

אגב בנית המשכן התבטאו חז"ל בצורה נועזת: "נתתי לכם את התורה (שהיא בלבו של המשכן, ואגבה הוא נבנה, "משכן העדות – זו תורה", תנחומא פקודי) – בכל מקום שאתם הולכים קיטון אחד עשו לי שאדור אצלכם" (ראה שפ"א תרומה) וסיים ב"שפת אמת" בניסוח תמציתי: וזה קיטון אחד במקום שאתם הולכים לאחר הכפרה, בחינת סוכה" (שפ"א

3. הם שני המועדים בלוח העברי הקרובים ביותר זה לזה, משא"כ בשאר חגי ישראל. ואכן, מצינו בחז"ל ובאחרונים דברים על הקשרים ביניהם בכמה אנפין. בויק"ר (פ"ל) מי שמחזיק בידו את הלולב הוא הסימן לנצחון בדין; ראשון דסוכות הוא ראשון לחשבון עוונות (שם) תקיעת יתד לסוכה במוצאי יוהכ"פ (רמ"א או"ח סו"ס תרכ"ד) "יושב עשו לדרכו שעירה – ויעקב נסע סוכתה" (זוהר ג' ב' ע"ב, ראה "תורה שלמה" בראשית ל"ג אות נ"ג). "עייני הארה והתגלות שנתגלה ביוהכ"פ ישבו בסוכות (ללקוטי תורה", דברים פ"ב ב') וראה "עולת ראיה" ח"ב עמ' שס"ז. "אזכרה" ח"א עמ' קפ"ג. נדפס גם ב"קול יעקב" י"ד תשרי תרצ"ד. וכן ב"מאמרי הראייה" א' 148. "אורות התשובה" סוף פרק ט'. "מועדי הראיה" עמ' צ"ב. הרב אריה הנדלר: השפעתם הרוחנית המתמשכת של המועדים במשנת "השפת אמת", "מוריה" ניסן תש"ן. השווה: "יהי רצון" בכניסה לסוכה, "ימחטאתי טהרני וכו' ותזכני לישוב על האדמה, אדמת קודש". "שבת ומועד בשביעית" עמ' 287.

4. אלא שהוא המשיך את הקו. בשמו"ר ל"ג ב' דרשו על עלית משה וירידתו – "עלית למרום שבת שבי" (וראה שפ"א יתרו תרמ"ח, תרנ"ב, תרנ"ד) ונמצא שכפרת החטא מתיחסת למתן לוחות שניות, והכל בכח התורה, ולוחות שניתנו ביוהכ"פ, לקחת מתנות הוא לוחות אחרונות שהיו בחינת מתנה כמ"ש "אוהבם נדבה", אע"פ שחטאו מסר להם התורה (עמ' 238). ואולי התכוון לרמוז על בחינת תשובה מאהבה – נדבה של ימי הסוכות. בחינת העדות שבמשכן העסיקה אותו רבות, וזאת במסגרת הדגשתו המיוחדת את סוגיית העדות בכללה, ואכ"מ. ואולי נרמז פה אף ענין הארעיות, ההליכה שאין בה מהקביעות, הנדודים. השוה תפילה לפני כניסה לסוכה: "ייחשב לי כאילו הרחקתי נדוד" "עולת ראיה" ח"ב עמ' שס"ח.

עמ' 238). וראה עוד בעמ' ק"ט: במצות סוכה הוא תקון המקום, בגלות אין לנו רק מצות סוכה, הדירה והמקום שייחד לנו השי"ת. אין הקדושה יכולה להתפשט בעוה"ז רק בדירת בניי.

ובהארה נוספת ביחס לקיטון האחד כתב בשנת תרנ"ד (עמ' קי"ג) על זה בקש דוד המעי"ה, אחת שאלתי, שבתי בבית ד', לחזות בנועם ד', וזה מתקיים במצות סוכה⁶.

אולם לא רק מן הבחינה ההיסטורית – הצווי על בניית המשכן – נדרשת הסמיכות שבין יוהכ"פ לסוכות⁷ אלא אף מהצד המהותי-ערכי המתייחס לכל שנה ושנה: טעם סוכות אחר ר"ה ויוהכ"פ (תרל"ו).

מאמרו של ר' אבהו (ברכות ל"ד ע"ב) "מקום שבעלי תשובה עומדים צדיקים גמורים אינם עומדים, ובנסוחו של הרמב"ם (פ"ז מהלכות תשובה ה"ד): "אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד בו", מתפרש ע"י הרמב"ם עצמו, כלומר, מעלתם גדולה וכו'. (וכן במו"נ ח"א פ"ח: מקום-מעלה). אולם בעל "שפת אמת" נתפס לבטוי "מקום" כפשוטו, ובארבע הזדמנויות פרשו. (וראה עוד עמ' ק"ח: מצות סוכה) בשנת תרל"ו: "בעלי תשובה אין להם מקום⁸ והקב"ה נותן להם מקום והוא הסוכה. ובשנת תרל"ט: אין יכולין לזכות לדירה זו רק בכח התשובה, וע"ז אמרו במקום שבעלי תשובה וגו'. (עמ' 184, 192).

בלקוטי דברים משנת תרל"ה דן על בחינת תשובה מאהבה "אחר ימי הדין, שבניי נקיים מהחטא, צריכין לבחור בהנהגתו, שבין אליו ומבינים שאין לנו מקום מעצמנו, רק לחסות בצילו יתברך". (וראה בעמ' קט"ו: לבניי כתיב ושמתי מקום לעמי כו' ושכן תחתיו וכו'. פסוק זה נאמר בחזיון נתן לדוד דבר יחוד מקום לשכינה (שמואל ב', ז', י'). בעל שפ"א הרחיב את המושג "תחתיו", גם ביחס לשבת ולא רק לסוכות, "והוא כמ"ש ראו כי ה' נתן לכם השבת, שבו איש תחתיו, תחתיו קאי על ה' הנזכר מקודם. וזהו פריסת סוכת שלום בשבת ובסוכה". וכן בעמ' קט: "שבת הוא לד' בכל מושבותיכם, והוא דבר נפלא שקדושת שבת מתגלה רק במושבות בניי". וראה עוד בעמ' קי"ט: עיקר השמחה וכו').

6. יצפנני בסוכו – סוכות. ("מטה אפרים" תקפא, "אלף למטה" סק"ו).

7. ראה הגר"א בפרושו לשה"ש א', ד' על שיבת ענני הכבוד בטי"ו בתשרי, והשוה שפ"א עמ' 204 "שכן כתיב בבוקר בבוקר, והיה רק איזה ימים" וראה בעמ' צ"ח שרמזו לשם המקום סוכות כי "החל מאז נמשכו אחר ענני כבודו יתי", וכדברי ר"ע במכילתא, ועין תו"ש, פ' בא פ"ב אות תקע"ג, תקע"ה. בשלח פ"ג אות רפ"א. "משך חכמה" פ' משפטים: וחג האסיף.

8. קין נד בארץ, ראה תו"ש בראשית ד' אות צ"ט, קכ"ב.

בשנת תרל"ו כתב: בניי המה עתה בעלי תשובה ויושבין בצילו של מקום, וכפי מה שיודע האדם שאין לו מקום מצד עצמו, נותן לו הקב"ה מקום. ומקום זה גבוה ממה שזוכה במעשיו. כי הבעלי-תשובה יושבין במקום שניתן להם משמים. (עמ' 184. וראה בעמ' 230: ולזה – שסוכות מעין העתיד לבא ע"י תשובה – צריכין בסוכות הגנה ומקום מיוחד).
 לרעיון זה – "הסוכה כביתו של מקום שחל שם שמים על הסוכה" (שפ"א עמ' צח' ע"פ סוכה ט' ע"א) חזר בדבריו בהדגשים שונים. כדי להכנס לרשותו של מקום צריך לבקש רשות "וזה בסוכות תשבו, הוא נתינת רשות לבניי לישוב בסוכות" (שם). בקשת "אשור כניסה" היא בקשת התשובה, שהרי הסוכה היא מקום בעלי התשובה ונמצא שהיא-היא הדפיקה בתשובה, "וע"ז איתא הפותח שער לדופקי בתשובה" (שם).
 לאחר שבאים בצל סוכת ה"מארח" נאמר עליהם "אשרי יושבי ביתך" (פסוק זה דרש השפ"א מעצמו) ומהו אושרם ושמחתם שבעל הבית מקבל את פניהם בשמחה שהרי "צריך לקבל את האורח בסבר פנים יפות" ומכאן הסתברה לו מצות השמחה בחג (שם).

הקשר בין שמחה ל"מקום" הסוכה הוסבר בשנת תר"מ (עמ' 194) "כל השמחה כשאדם בא לשרשו ומקומו"⁹, "הביאני המלך חדריו הוא בסוכות שניתן להם רשות ליקח כל אחד מה שרוצה", (שם). ואילו בשנת תרמ"ג הוא הצמד הזה בבחינה קדם היסטורית. המקום הראשון המתיחס לאדם הוא גן עדן "וישם שם את האדם, ועיקר הבריאה היתה להיות דירת האדם שם, ושם היתה השמחה שנאמר: כשמחך יצריך בגן עדן" (עמ' ק'). השמחה הראשונה בהיסטוריה והמקום הראשון מתלכדים, ולכן לסוכה – שהיא מעין בחינת גן עדן, כי השי"ת זיכה אותנו לישוב בצילו – מתייחס התואר "זמן שמחתנו", וגם אם גורשנו מגן עדן יש זמנים שמתנוצץ קצת הארה מבחינת ג"ע, וזה בדירת הסוכה, שהיא מעונו של הקב"ה¹⁰ והרי אמרו שהשמחה במעוננו¹¹ לכן דירה זו מביאה שמחה".
 לבחינת המקום בסוכה יש גם אספקט ארצישראלי. "במצות הסוכה הוא תקון המקום דיש עולם, שנה, נפש, ובעולם הוא ארץ ישראל וביהמ"ק, ובגלות אין לנו רק מצות סוכה, והדירה והמקום שייחד לנו השי"ת" (עמ')

9. ואולי זה שורש שמחת בית השואבה, מים מן המקור, מן השורש, מהשיתין של ראשית היקום, השמחה על התשובה לשורש, וראה עוד להלן בפרק על שמחת בית השואבה, ובפרק על האושפיזין בסוכת בעל "שפת אמת".

10. השוה: ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון, תהלים ע"ו.

11. כתובות ח' ע"א, וגם זה בזיקה לנישואין. ובעל העטור, הובא באבודרהם: "תקנת שהשמחה במעונו, כי ברקיע ששמו מעון מלאכים אומרים שירה, והיא השמחה לפני המקום".

קט"ו). דהיינו הטריטוריה היחידה שיש בה קדושה עצמית בחו"ל היא הסוכה, שהרי עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שיקבעו בא"י (מגילה כ"ט).

בבחינה אחרת דן אגב הפרוש של הפסוק "למען ידעו דורותיכם" השם דור קרוב למושג דור, ומכאן לדירה¹² "מצות הסוכה נותנת ברכה והארת קדושה לדירת האדם, וזה למען ידעו דורותיכם, כיון שהמצוה בדירה, נשאר ממנה ברכה לדירת האדם (עמ' צ"ד. וראה עוד בעמ' ק"ט: הקדושה יכולה להתפשט בעוה"ז רק בדירת בני"י).

המגורים בדירת הסוכה, שהיא ביתו של הקב"ה, מסבירה אף את הסמיכות לשמיני עצרת. "אנחנו כמו אורחים בביתו, וכתוב ביום השמיני שלח את העם, לשון לוויה, שבעה"ב צריך ללוות האורחים, והוא מה שמצות סוכה ומצות החג נותנין ברכה לישראל לבתיהם" (עמ' 184). וכיוצא בדבר בשנת תר"מ: "ולכן אחר סוכות – ש"ת, כמ"ש נגילה ונשמחה בך – הביאני המלך חדריו הוא בסוכות... והם נמשכין אחריו ית' בלבד. כמ"ש נגילה ונשמחה בך – ב"ך, כ"ב אתון דאוריתא".

ב. ענינה של הסוכה: קבוע וארעי

במהותה של הסוכה, אם עליה להיות ראויה לשמוש של קבע ונראית כבית, או דיה ב"מחיצות קלות" כדירת ארעי נחלקו תנאים במסכת סוכה¹. המינוחים ההלכתיים על דירת קבע ועל דירת ארעי, וכן דרשת הכתובים ב"סוכות תשבו שבעת ימים – אמרה תורה כל שבעת ימים צא מדירת קבע ושב בדירת ארעי"², "בסוכות תשבו – כעין תדורו, עושה אדם סוכתו קבע וביתו ארעי"³ – כל אלה שמשו יסוד לפרשנים ולהוגים בפיתוח רעיונות על

12. על הקשר בין דורותם לדירתם ראה תו"ש שמותפ" ל"ד אות צ"א. תו"ת ויקרא כ"ג אות קע"ג: דרתיכם לא מלשון דורות, רק מלשון דירות כמו דורי נסע (ישעי' ל"ח, י"ב, ושם בא"ע). על דירות ישראל כתב בשפ"א פ' נח בשנת תר"נ (עמ' 32): "לעשות את השבת לדורותם – שנשתנה דירות בני"י בש"ק". והוסיף ע"ז: "וחג הסוכות הוא זכר לזה, להיות לנו ישיבה מיוחדת להיות מובדלין ממקום הטבע, למען ידעו דרתיכם מלשון דירה" והוא עצמו ציין לזה בדבריו בסוכות תר"נ, עמ' ק"ט.

1. דף ז' ע"ב, ורש"י שם. כ"א ע"ב. וראה בר"ן שאע"פ שמספר תנאים הולכים בשיטה אחת, אין כל דבריהם שוים, ואינם מודים זה לזה, ואינם נמנים כרבים, ואין הלכה כמותם.
2. סוכה ב' ע"א.
3. שם כ"ח ע"ב.

דבר הארעיות של ערכי העוה"ז. כך ב"עקדת יצחק",⁴ באברבנאל,⁵ בשל"ה⁶ ועוד.

בעל "שפת אמת" העניק למחלוקת התנאים מימד מחשבתי הן מבחינה סוציולוגית והן מהבחינה ההיסטורית. יש אנשים שנקראו בני עוה"ב בקביעות.⁷ ולעומתם, גם אם כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב, הרי "יש אנשים [והם הרבים] שאינם בקביעות". מכאן שאין המחלוקת בנדון מוחלטת. יש בודדים "צדיקים ויחידי סגולה", אלה שהסוכה וערכיה – העולם כארעי – קנו בנפשם מעמד של קבע. ואילו ההלכה הרווחת היא כרבים [במובן של מרובים היכולים לקיים את ההלכה] שבחינת הסוכה מתגלה אצלם רק בדרך ארעית.⁸

כך גם מקבלת המשנה באבות⁹ "יפה שעה אחת בתשובה ומעש"ט בעוה"ז מכל חיי העוה"ב", מובן נוסף: "ודאי בעוה"ב הם בקביעות תחת כנפי השכינה, אע"פ כן יפה שעה אחת ורצון ותשוקה אל הבורא בעודו בעוה"ז, אע"פ שאינו בקביעות כ"כ". הארעיות של הסוכה, הפורצת ברוחניותה אל שטף חיי העוה"ז, יש לה איפוא מעלה רצויה והיא חביבה לפני הקב"ה. מכאן הגיע בעל שפ"א להבנה מחודשת בפסוקי המקרא "ויעקב נסע סוכותה, ויבן לו בית ולמקנהו עשה סוכות, ע"כ קרא שם המקום סוכות".¹⁰ לבחינת האנשים הנלוים למדרגתו – "לוי" – בונה יעקב בית, דרך קביעות, ואילו ל"אותם אנשים שאינם בקביעות" הוא בונה סוכות. המאלף בדבר שאת המקום הוא קורא לכאורה ע"ש הצד הטפל, הארעי. אכן "זה היה חשוב ליעקב אבינו מה שעשה סוכות, והכין הדרך אפילו לאותן אנשים שאינם בקביעות". ערכי הנצח המקופלים בין דפנות הסוכה, גם אם הם

4. ויקרא, שער סי"ה.

5. בפרושו לויקרא כ"ג.

6. בסוף עניני סוכה בשם "מנורת המאור".

7. שפ"א דברים עמ' 234 וע"ע בעמ' 230.

8. בעל שפ"א ציין לתקוני זוהר, תקון ו' (דף כ"א ע"א). שם דנים בנפשם של אלה שאין השכינה שורה עליהם בקביעות אלא הולכת ובאה במקרה. בהוראה הפוכה דן ב"עולת ראייה" ח"ב עמ' שס"ח על ארעיותה של הסוכה, שהיא הכרחית. וע"ע בהשלמת הדברים ע"י הערת רצ"י שם עמ' תצ"ו, שצ"ן גם לפתיחת מו"נ על גילויים ארעיים בתדירות גבוהה היוצרת דימוי של קבע, והשווה "פרי צדיק" דברים עמ' 254, "מצות סוכה כל ז' ימים שבכל רגע ורגע צריך להיות הולך במדרגה למדרגה להיות יוצא מדירת קבע, שיכיר שכל עוה"ז הוא רק דירת ארעית".

9. פ"ד מכ"ב.

10. בראשית ל"ג י"ז. וראה תו"ש שם בהערות מה שדייק, שלגבי סוכות כתיב עשייה ולא בניה, מפני שהיא ארעית. וראה בהערות תו"ת שלא מצינו שסוכה משמשת את הבהמה.

באים בדרך ארעי, משמשים הם את הרבים, ויש להם חביבות מיוחדת.¹¹ המחלוקת בדבר קביעותה או ארעיותה של הסוכה היא אף בעלת משמעות במישור ההיסטורי "עצם בני" דירתן צריך להיות בקבוע [בקביעות] תחת צילו ית"ש, אבל לא כל הדורות ראויים לזה".¹² "רק אפילו אותן שאינם יכולים להיות בקביעות בצל הקודש, מ"מ בימים הללו חוסין בצילו ית"ש".¹³ הדור הראשון של יוצאי מצרים הוא דוגמא לדור שכל מציאותו בעוה"ז היתה ארעית, ומכאן שייכותו התמידית לבחינת הסוכה, אמנם לכאורה נראה שהארעיות במדבר הפכה, במשך ארבעים שנות הנדודים, לקבועה, אולם לא זו היתה הכונה הראשונה: "כאשר הלכנו במדבר מ' שנה הוי קבע. אבל [אמנם] הרצון [התכנית הבסיסית] היתה שיכנסו בני" מיד לא"י ולהיות [הסוכות אמורות היו להיות] רק דירת ארעי, לכן צריך להיות ראוי [גם כיום] לדירת ארעי".¹⁴

הבחנות אלו מסלקות למעשה את המחלוקת "דשניהם לדבר אחד נתכוונו".¹⁵ שהרי הכל מסכימים לדרשת הכתוב: "כל שבעת ימים צא מדירת קבע ושב בדירת ארעי". ומכאן שענינה הפנימי של הסוכה, לדידנו, הוא ארעי. אלא שמאידך צריכין "להאמין ולידע כי זאת דירת הארעי היא הקביעות ועיקר החיות לכל המקומות, וזה עצמו המכוון שתהיה דירת הארעי קבע יותר מכל דירות הקבועים בעולם".¹⁶

מכאן מתנסחת הכוונה המוסרית הגלומה בארעיותה של הסוכה. "הוציאנו ממצרים להיות בני חורין, ועיקר החרות שלא תהא הנפש מקושרת אל הגשמיות, ויוכל לצאת מדירת קבע". בצורה כזו מתפרשת אף ההלכה¹⁷ שצריך להיות ראשו ורובו ושולחנו בתוך הסוכה. שלושה אלו התבארו לבעל שפ"א כמקבילים לנפש, הלב והמוח. טעמה של הלכה זו "כדי שלא ימשך

11. בכוון דומה פירש בשנת תרנ"ג (עמ' 224) את הפסוק בתהלים פ"ד "בחרתי הסתופף בבית אלוקי, מדור באהלי רשע", וכנראה שעמד לנגד עיניו מה שכתבו בתנחומא ראה ח"י: "הסתופף, אין לי אלא הסף או סיפוף של חרובין", ושניהם לשון עניות וארעיות לעומת הדירה הקבועה.

12. שפ"א דברים עמ' 230.

13. שם.

14. לקוטי שפ"א חלק ב' עמ' 84. ועיי"ש שעפ"ז יישב את השאלה מדוע "צוה הקב"ה זכר לענני הכבוד, ולא צוה לעשות זכר בכל שנה למן שהאכילנו בהוציאנו ממצרים". כיוון שהכוונה היתה שיכנסו לא"י מיד, ולכן לא היו צריכין למן, נמצא שאין המן מיוחד ליצי"מ, אבל ענני הכבוד היו מיוחדים [מיועדים] להיות מיד כמ"ש ויסעו מרעמסס סוכות ודי' הולך".

15. שם שפ"א דברים, עמ' 224.

16. שם.

17. סוכה כ"ח ע"א. ג' ע"א.

אחר שולחנו", דהיינו התנתקות מהזיקה לגשמי והחובה לצאת מדירת קבע.

אמנם אף שתי הגישות למושג הסוכות, זו הנתפסת במובן הפשטני או זו הנדרשת כזכר לענני הכבוד, הן מאוחדות ביסודן.¹⁸ "שניהם אמת, שע"י שיצאו [ישראל] למקום מדבר, ויצאו מדירת קבע לארעי [סוכות כפשטן] לכן סבבם בענני כבוד.¹⁹ כך גם מובנת דרשת המכילתא²⁰ המזהה את העל טבעי שביציאה ממצרים עם מושג הסוכות "ויסעו מרעמסס סוכתה – כהרף עין נסעו, לקיים מה שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים". "שניתן להם כוח להיות למעלה מהטבע, להיות להם כנפים שלמים לפרחא בהון לאביהם שבשמים".²¹

התרוממות על טבעית זו מסבירה אף את הסמיכות של סוכות ליוהכ"פ²² "לא בכל עת אנו זוכין לזה רק בהיות פעם אחת בשנה, שבנ"י מטוהרין... אז באין למדרגה זו".²³ ההתעלות של יוהכ"פ, ההתנערות מחוקי הטבע, מכשירה את האדם מישראל לקראת הכניסה לסוכה, והרי אף היא יש בה הסתלקות מהנהגת הטבע המכונה כ"דירת קבע". הקשר הלשוני בין סוכה לבין סכיה נרמז במקרא²⁴ ונתפרש בדברי חז"ל.²⁵ מכאן הגיע בעל שפ"א לקרבה שבין ראייה לבין רוה"ק, "סוכה מלשון סוכה ברוה"ק דכי צאינה וראינה",²⁶ וכנראה שכונתו למדרש שהובא בילק"ש²⁷ "ושרתה עליהם רוה"ק... ועל אותו יום נאמר צאינה וראינה". המשמעות הפנימית לקרבה הלשונית: הסוכה היא ביטוי לעל טבעי, המתעלה מעל לחוקים הקבועים של זמן ומקום, והסכיה – על מקומית ועל זמנית.²⁸ מכאן הסמיכות בין

18. ראה בפרק על ענני הכבוד

19. שפ"א עמ' 224.

20. פי בא וראה תו"ש שמות י"ב אות תקע"ג פי"ט אות ס'.

21. שפ"א עמ' 202.

22. ראה בפרק על היחס בין ימים נוראים לסוכות, וע"ע "עולת ראייה" ח"ב שס"ז, "מועדי ראייה" עמ' צ"ב.

23. שפ"א עמ' 202.

24. ראה קונקורדנציה מנדלקורן: שכה.

25. מגילה י"ד ע"א. וראה "חמדת הימים" ס"ג ע"ב: רואים דרכה כוכבים.

26. שפ"א עמ' 224.

27. פקודי סי' ת"כ

28. כך גם מוסברת ראיתו של אברהם – אשר אראך [על מרכזיותה של הראיה אצל אברהם ראה דרכו של מקרא עמ' 77] שההקדמה: לך לך מארצך, צא מארצותיך – "שיכול לצאת מן הטבע והגשמיים – לכן הסיוס – אשר אראך". שפ"א דברים 224.

"אתם ראיתם" – סכיה, לבין "ואשא אתכם על כנפי נשרים" – דילוג על נתוני מקום וזמן, והרי את הפסוק הזה דרשו חז"ל²⁹ ביחס להתכנסות בניי בסוכות אשר במצרים, ערב היציאה.

מדרגה זו יש לה נוסף על הבחינת האישי-רוחנית, אף משמעות לאומית³⁰: "מי שנטהר ויצא זכאי במשפט יש לו חלק בסוכה. וכן איתא (ע"ז ג' ע"א) "כי לעתיד ינסה הקב"ה את האומות במצות סוכה ומוציא חמה מנרתיקה וכו' היינו שמי שאינו יכול לצאת ממאסר הטבע אינו יכול להסתכל בבהירות עליון".³¹

הצמד הזה, יו"כ וסוכות, המבטא את נסיונות ההתנתקות ממגבלות הטבע, יש לו גם מימד היסטורי וגם משמעות מחנכת. "אחר יצי"מ שהלכו ארבעים שנה במדבר [בחינת דירת ארעין] והיתה הכנה לכל הדורות... ז' ימים אלו הם הכנה לכל השנה, כי העיקר תליא בהתחלה... הגם שאין יכולין בעוה"ז לעזוב כל הטבע, מ"מ בתחילת יצי"מ היתה ההנהגה ממש שלא בדרך הטבע... כמו כן עתה, אחר ימי התשובה והכפרה, צריכין להתלהב לצאת מן הטבע."³²

ג. שמחת בית השואבה

הסברת עניני שמחת בית השואבה סובבת על כמה נקודות ע"פ המסורות שבמשנה ובגמרא¹:

- א. נסוך המים.
- ב. השירה והשמחה.
- ג. שאיבת רוח הקודש.
- ד. השמחה בירושלים.
- ה. שירת הלל הזקן.

א. נסוך המים.

עיקר ענינה של שמחת בית השואבה – השמחה על נסוך המים; מתן שכרה של המצוה מפורש בדברי חז"ל²: "נסכו לפני מים בחג כדי שיתברכו לכם

29. ראה לעיל הערה 20.

30. ויק"ר ל' ב'. מאן דנסב באיין בידיה – נצח, ישראל ואומות העולם.

31. שפ"א עמ' קי"ג, ועיי"ש שהמשיך את הרעיון: "והזוכים – עליהם נתקיים שמש ומגן ד' אלוקים", אותה חמה שמבריחה את הגוים מהסוכה משמשת מגן וסוכך על ישראל.

32. שפ"א עמ' 222

1. אמנם יש שדן על שמחת החג בכללה, בזיקה לשמחת בית השואבה. כך בעמודים צ"ד, צ"ט.

ושם הביא רמז נאה: ורוח אלוקים מרחפת על פני המים, היינו נסוך המים המביא לרוה"ק.

2. ר"ה ט"ז ע"א.

גשמי שנה".³ ירידת גשמים מלמעלה ונסוך המים מלמטה מקבילים זה לזה. יסודה של ההקבלה – במעשה הבריאה ביום השני כשנקבע רקיע בתוך המים, בין עליונים לתחתונים.⁴ בענינם של הקרבנות אנו מוצאים שהם באים מן החי, מן הצומח ומן הדומם. המים בחג והמלח על הקרבן הם נציגי הדומם, ועל כך נכרתה הברית – "מלח ברית אלוקיך" (ויקרא ב' י"ג).⁵

הקרבה שבקרבנות הבאים ע"י התחתונים היא היא הקרבה של העליונים, וההקבלה היא גמורה "כי אין קנאה במעשי בראשית"⁶ אלא שקרבת התחתונים טעונה ברור ותקון כי "נתערב בו פסולת כמ"ש והארץ היתה תהו".⁷ כך לדוגמה בתהליכי עבוד היין עד שהוא מגיע לנסוך ע"ג המזבח: "קצירה, דישה, דריכה וכמה מלאכות". מיוחדים הם המים העולים למזבח "כמו שהוא, ונתן הקב"ה זמן שיוכל להתגלות המעין למטה ג"כ בלי פסולת ושאינם צריכים תקון".⁸

מצב זה של עולם מבורר ומתוקן, שאין בו כבר סלקציה, שהכל נמצא בו בפועל, הוא מעין עולם העתיד, והוא הנרמז בדברי זכריה⁹ "והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים", מים כמות שהם, שאינם נזקקים לתהליכי עבוד ותקון. המים העולים ע"ג המזבח בימי החג, הרי הם בכלל כל המימות, וזמנם הוא לעתיד לבוא – "ביום ההוא", ואם יצאו מכלל זה, ללמד על הכלל כולו יצאו¹⁰ שאכן בבאר התחתונה גנוזים מים הראויים לעלוי, ואמנם סופם של התחתונים לעלות,¹¹ וכיוצא בדבר המלח,¹² אלא

3. ואכן ד"ת אלו אמר בעל שפ"א, לפי המצויין, בשמ"ע בו מתפללין על הגשם
4. אז מצאו עצמם התחתונים נפגעים, והרי הם בוכים – און בעינין למהוי קדם מלכא. (תקוני זוהר, תקונא ה', תוי"ש א' אות תע"ד. וראה שיחתו של הרב יצחק הוטנר: "זריקת אבוקות", נדפסה ב"הנאמן", תשרי תשכ"ב וחזרה ונדפסה "פחד יצחק" יום הכפורים מאמר י').
5. וברש"י שם "שהברית כרותה למלח מששת ימי בראשית שהובטחו המים התחתונים ליקרב במזבח במלח ונסוך המים בחג". וראה ברמב"ן: מדרש חכמים הוא, ובתוי"ש ויקרא עמ' 110.
6. וכך בלשון השפ"א: וכתבו חז"ל הובא ברש"י.
7. ברכות ל"ג ע"ב, רש"י בראשית א' כה; ב' ז'. שפ"א דברים עמ' קי"א. ועיין בסעיף ב' להלן, על בחינת "קשה כשאול קנאה" שבנסוך המים.
8. ראה תוי"ש בראשית א' אות שכ"ה ושם בהערות.
9. שפ"א עמ' קי"א. אפשר שיש ביחוד זה "פיצוי" על ריחוקם של המים ומענה על בכיתם.
10. י"ד ח', והיא הפטרת א' דסוכות.
11. יש כאן שמוש ברור באחד מכללי דרישת התורה בברייתא דר' ישמעאל.
12. ואולי זהו ענינם של האבוקות שהיו משמשות בשמחת בית השואבה, "נהורא מגו תשוכא".
12. אולי רמז לתהליך זקוקו "ותקונו" של המלח מתוך המים המתאדים.

שהמים באים ע"ג המזבח לעת קבוע – בימי החג, והמלח – "נציגו" של הדומם – בכל עת.

עדות זו על הגנוז בדומם מסורה בידי ישראל המקריבים קרבנות, וזה אף סוד הבכיה "כי מי בוכה ומשתוקק על הסתרות הקדושה בעולם – רק בני ישראל".

שמחת בית השואבה היא שמחת הניחומים על עולם הגילוי של העתיד, זה הרמוז בברית המלח ובנסוך המים, עולם המורכב מעליונים ותחתונים דנשקי אהדדי בשלמות ברורם.

ב. השירה והשמחה.

אחד מביטוייה של שמחת בית השואבה – השירה, "וכל אחד ואחד בכלי שיר שהוא יודע לנגן בו, ומי שיודע בפה – בפה, ואומרים דברי שירות ותשבחות".¹³ השירה ביסודה היא נחלת העליונים, הם "משוררים לפניו כולם, ולמטה יש שיריים מאלה המשוררים כדכתיב מכנף הארץ זמירות שמענו, והיינו מכללות בניי שהם הקבוץ של כל התחתונים".¹⁴ החלק האנושי שבשירה הוא החביב יותר מכל שירת בני מרום, וזו "היתה שירת הלויים במקדש". שירה זו היא ביטוייה של השמחה, וזמנה של השמחה בחג האסיף.

חג זה נקרא זמן שמחתנו, ולשון הרבים מתפרש כנראה לבעל שפ"א על הקב"ה ועל ישראל, ששניהם שרויים בשמחה. מחד – "ישמח ישראל בעושייו", ומאידך – "ישמח ד' במעשיו", ובניי הם מעשי ידיו של הקב"ה, "יבזה החג נתבררו בניי להיות חלק ד' עמו"¹⁵ כביכול, כשנתברר לקב"ה חלקו בתחתונים הוא שמח בחלקו.

לשירה – שני מישורים. האחד – "עזה כמות אהבה", השניה "קשה כשאל קנאה". האהבה אם השמחה, וזו מולידה את השירה. אולם המישור השני רווי מתחים בין עליונים לתחתונים. יסודה של שמחת בית השואבה בנסוך המים. בענינו של נסוך המים כתוב בתקוני זוהר¹⁶ שבבריאת היום השני, עם חלוקת המים, בכו המים התחתונים: "אנן בעינן למהוי קדם

13. רמב"ם, הלכות לולב פ"ח הי"ג.

14. שפ"א עמ' ק"ד. כך פירש, בשם הפשיסחאי, את הביטוי "הבוחר בשירי זמרה", שיריים מהשירה כללית. על בטוי דומה לגבי החויה הפרטית של המתפלל ראה עמ' צ"ב ובעוד מקומות.

15. כנראה כונתו למדרש בויק"ר ל' ב': "ישראל והאומות באין ברי"ה, ולית אנן ידעינן מאן נצח, אלא כמה שישאל יוצאין מלפני הקב"ה ולולביהן ואתרוגיהן בידן אנו יודעים דישראל אנו נצחויא". וראה לעיל בפרק על היחס שבין סוכות לימים הנוראים.

16. תקונא ה', וראה לעיל הערה 4. וראה עוד תו"ש בראשית א' תס"ב; תק"א ושם בהערות.

מלכא", וכך גם ישראל "מקנאים את העליונים שקרובים אליו יתברך".¹⁷ אכן בכוח התחתונים לגבור על כל שירות העליונים ומנצחים אותם", מכאן הבטוי "למנצח" בשירת תהלים שהיא שירת הלויים במקדש והיא משמשת בשמחת בית השואבה, "וזה הנצוח היה על העליונים". מכאן אף סיוס דברי השפ"א¹⁸ ברמיזה לדברי המדרש בשהש"ר ח' ט"ו: "היושבת בגנים, כשישראל משכימים ובאים לביהכ"נ, הקב"ה אומר להם, בני הגביהו קולכם כדי שישמעו חברים, ואין חברים אלא מלאכי השרת". נמצא שמקור מיוחד לה, לשמחת בית השואבה – קנאת התחתונים ושמחת נצחונם על העליונים. מקור זה אינו פוסק, "משם שואבים רה"ק, משם שואבים – הוא לעולם, שגם עתה יכולין במצות סוכה"¹⁹ לעורר השמחה שהיתה בבית המקדש בימים הללו, ולשאוב הארת רה"ק משם".

ג. שאיבת רוח הקודש.

על המדרגה הרוחנית של שמחת בית השואבה אמרו בירושלמי²⁰ שמשם שואבין רוח הקודש. הסברת מעלה זו חוזרת בדברי בעל "שפת אמת" פעמיים, בשנת תרל"ד בנסוח סתום, וכנראה שהענין מתפרש ע"פ מה שכתב חמש שנים לאחר מכן, בשנת תרל"ט.

הגדרתה הכללית של רוח הקודש היא, הכושר להתבטא במושגים רוחניים. "מי שיכול להוציא דברי תורה מפיו נקרא רוח הקודש".²¹ יסודה של רוח הדיבר – בבריאת האדם, כתרגומו של אונקלוס "ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה – לרוח ממלא". מכח סגולה זו, תינוק המתחיל לדבר, אביו מלמדו תורה; מכאן סגולת הנבואה, גם אם יש בה כמה וכמה מדרגות, לשון "ניב שפתים". מאחר שביסוד הכל מונח כושר המדבר, נמצא ש"גם מי שאינו בא למדרגת נביא", הרי על ידי "התעוררות רוח חיים", שהוא כוח הדבור, נקרא רוח הקודש, שהרי רוח זו מקורה בקדושת יצירת האדם.

17. שפ"א עמ' ק"ד. על עצם התיחסותו של הפסוק בשיר השירים ח' ו'. קשה כשאול קנאה, לעניני

נסוך המים, ראה זוהר ח"ג רנ"ט ע"א, בדברי הדרשה על פסוק ז' שם מים רבים לא יוכלו וכו'.

18. שפ"א סוכות תרמ"ו.

19. דייק לכתוב "מצות סוכה", שהרי לא נשאר בידינו זכר מצוה לשמחת בית השואבה. וראה עוד

בעמ' 186. "משם – מהשמחה של הימים הללו" וכן בעמ' 184. העסיקה אותו העובדה שלא

נשאה בידינו שום עשייה של מצוה הקשורה לשמחת בית השואבה, ואפשר שכך הוא מפני שכל

עצמה אינה אלא הכנה.

20. סוכה ה' א'.

21. שפ"א דברים עמ' 192. מו"נ ח"ב פמ"ה.

תהליך יצירה מקביל מתקיים בכל שנה, אחר ר"ה ויוהכ"פ שניתן החיים לאדם ונתחדש רוח חיים בקרבנו. "ישראל הם כתינוקות המתחילים לדבר, בימים אלו נפתחים שערי דעה בלבבות בני ישראל"²² "ולכן שמחת תורה אחר סוכות".

בנקודה זו משתלבת שמחת בית השואבה. "עיקר השמחה כשבא האדם אל שלמות רוח שבקרבו כמו שנאמר "שמחה לאיש במענה פיו"²³ "השמחה היא כלי לשאוב מים חיים, והוא [החיים] – רוח הקודש"²⁴ מכאן, מרוח זו, באה התפשטות החיוניות לשטחים נוספים. "כפי שאדם מתדבק בעיקר החיות שיש לו מהשי"ת – מתפשט החיים בכל אבריו". ולכן השמחים בשמחת בית השואבה לא ישנו, לא יכלו לישון²⁵ כמו שאמר²⁶ על משה שלא ישן בארבעים היום "שידע שאין שעור מה שיכול לקבל בכל שעה ושעה" כשהתפשטות הרוח נמשכה והלכה. נקודת החיים המתפשטת על פני כל השנה נעוצה בימי הסוכות²⁷ ולכן כתיב "שבעת ימים בשנה"²⁸ "מה שלא נאמר כן בכל הרגלים, שעיקר הארת השנה תלויה בשבעת ימים אלו"²⁹ מכאן מעלתה המיוחדת של השמחה המשמשת ככלי לשאוב ולקבל חיות זו.

ד. השמחה בירושלים.

כמה וכמה פעמים בדברי התורה שהשמיע בימי הפסח הדגיש בעל "שפת אמת" את מקומה של ירושלים ואת ענין העליה לרגל, כנראה בבחינת "וונשלמה פרים שפתינו", מאחר ש"אין אנחנו יכולים לעלות ולהראות". ברם כמעט ולא דן בכך בימי הסוכות, וכתב בשנת תרמ"ד "עתה שאין לנו עליות רגלים בחג הסוכות, היציאה מביתו לסוכה, הוא מעין עליות רגלים"³⁰ אולם בשמחת בית השואבה הרי במרכז עומדת השמחה שבירושלים, ולא זו בלבד אלא שהיא מקור כל השמחה שהרי אמרו "מי

22. ודאי רומז לסוכה מ"ב: "יוסיף דעת יוסיף מכאוב".

23. משלי ט"ו כ"ג עירובין נ"ד ע"א: אימתי שמחה לאיש בזמן שמענה בפיו.

24. שפ"א עמ' 182.

25. סוכה נ"ג ע"א.

26. שמור"ר, פ' מ"ז י"ב. על שנתו של בעל שפ"א עצמו, ראה "מגדולי החסידות" ב', עמ' י"ח.

27. ואולי לכן נדונים בו על המים דבר שהחיים תלויים בו.

28. ויקרא כ"ג מ"א. וראה פרושו של רד"צ הופמן.

29. שפ"א 182, 200.

30. עמ' ק"ג וכן בעמ' 232, וראה לעיל בדבר מקום הסוכה הדומה למשכן.

שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו³¹ מה משמעה של קביעה זו, "למאי נפקא מינה כתבו זה"³². ראייה זו של שמחת בית השואבה, ענינה – ראייה בעין הלב, להסתכל ולהתבונן בשמחה "שהיינו שמחים בזמן המקדש", ומי שלא עומד על מקורה של שמחה זו, לא עומד על ענינה של השמחה בכלל.

יסודה של השמחה בהתלכדות שלשת מרכיביה: עולם, זמן, נפש. ירושלים – מקור שמחת העולם "משוש כל הארץ". חג הסוכות – מקור שמחת השנה כולה "שכל השמחות נובעין מזמן זה". בני ישראל – מקור שמחת האדם "ישמח לב מבקשי ד', ואין בעולם מבקשי ד' כמו ישראל". שמחת בית השואבה בה התלכדו כל שלשת המקורות הללו, היא מקור השאיבה של השמחה העולמית.

אמנם תקנה גמורה לזכר שמחת בית השואבה לא מציינו, אולם נטילת לולב שענינה "ושמחתם לפני ד' אלוקיכם שבעת ימים", מתקיימת היום זכר למקדש, נמצא שקבעו חז"ל מעשים לזכר השמחה "ומזה מתעורר מעט משמחת בית השואבה".

מקומה של שמחת בית השואבה במקדש אשר בירושלים מעוררת בעיה. ירושלים קרויה ע"ש היראה³³ וכיצד תתכן השמחה במקום היראה? שאלה זו העסיקה ראשונים ואחרונים: בתנא דבי אליהו רבה (פ"ג): "אני יראתי מתוך שמחתי, ושמחתי מתוך יראתי". בספר העיקרים³⁴ בנסוחו של בעל שפי"א "הלא עיקר עבודת השי"ת ביראה ואיך כתיב תחת אשר לא עבדת וכו' בשמחה, כי יראה ורעד היפוך השמחה ומתרחץ כי אדם השלם כפי מה שמוציא השלמות הוא מלא שמחה, ולפי שעיקר השלימות – היראה, מביא עוד שמחה, ע"ש, והיטב דיבר, כי אין לך שמחה כזו שזכה האדם להיות ירא מפני אחד האמת"³⁵.

"בבית המקדש כשהיה איש ישראל נכנס היה מלא פחד ומלא שמחה, כי יראה האמיתית מביא שמחה, ולכן יצחק אבינו שהיה מלא פחד ד' [פ'פחד אביו יצחק] נקרא יצחק ע"ש השחוק, שהיה מלא שמחה.³⁶ ערכים נפשיים אלו – שמחה ויראה בעבודת ד' – יש להם בטוי אף ביחס לזמן ואף ביחס למקום. "אחר ר"ה ויוהכ"פ שזכינו לשוב לפניו ולירא ממנו,

31. סוכה נ"א ע"ב.

32. שפי"א עמ' ק"ב.

33. כך במדרש הגדול, ראה תו"ש בראשית כ"ב אות קס"ג ובהערות.

34. מאמר ג' פל"ג.

35. שפי"א דברים עמ' 220. וראה ב"שיחות הסבא מסלבודקה" עמ' 54, שמחת היראה.

36. שפי"א 200, 220.

ראה זו מביאה שמחה³⁷ "לכן היתה שמחת בית השואבה בירושלים ששם מקום היראה, וע"ז נקראת ירושלים ע"ש היראה והשלמות שזכו בני"י לקבל שם.³⁸

ה. שירת הלל הזקן.

משמחת בית השואבה נשתמרו בידינו נוסחאות שירים כפי שהושרו בעזרה. אחד מהם בפי הלל: "אם אני כאן הכל כאן"³⁹ ופירש"י: בשמו של הקב"ה – אם אני כאן הכל כאן, כל זמן שאני חפץ בבית הזה וכו'. והוסיף בעל שפ"א פירוש נוסף כפשוטו (וכן הוא במהרש"א) "כשבנ"י במקדש יש השראת השכינה", "ואז ראו אשר הם הכלים המיוחדים להשרות השכינה בביהמ"ק"⁴⁰ ועל זה היתה עיקר השמחה, ואילו כשגלו ישראל – חרב המקום.⁴¹ מכאן התפילה: "גלה כבוד מלכותך עלינו, כבוד המלכות מיוחד עלינו לעולם", אלא שהוא בנסתר, ואילו בזמן המקדש היה בהתגלות, ובפרט ברגלים שנאמר בהם יראה כל זכורך. כך מוסברת הבקשה: יראו עינינו וכו' מלך אלוקיך (אכן, אף בשבת ישנה התייחסות למלכות: ישמחו במלכותך, אלא שהיא בצנעא, שכך הוא יסודה של השבת: "מתנה גנוזה", ואילו במועדים הוא בגילוי, ומכאן הביטוי – מועדים לשמחה⁴²).

37. שם, וראה "אורות התשובה" ספ"ט.

38. שרי"ט פי ע"ו.

39. סוכה נ"ג ע"א.

40. שפ"א עמ' 234.

41. בעל שפ"א צרף לכאן את הפסוק בתהילים מ"ד י"ג. "ולא רבית במחיריהם", לא קבלת מחיר רב תמורה, שהרי המקום נשאר חרב, וזו ברכה סמויה לנו.

42. אולי הכונה ששמחת שבת היא לעתיד. ישמחו, י' מאיתן העתיד לעומת המועדים ששמחתם בהווה. על שמחה בשבת ראה תו"ש בראשית ב' אות מ"ד.